

Arqueologia

Els primers grups humans de la bioregió de Girona

Trenta anys després del Puig d'en Roca

Joan Abad, Albert Aulines i Pere Canton

Unifacial de quarsita
localitzat l'any 2002 al Pla
de la Jueria (Sant Gregori).

Al promontori gironí del Puig d'en Roca –situat a pocs metres del pavelló de Fontajau–, s'hi van localitzar, a mitjan anys setanta del segle passat, nombrosos instruments de pedra que van ser atribuïts al paleolític inferior. Fins aleshores, aquesta etapa de la història de la humanitat, la més antiga de totes, encara no havia estat confirmada a Catalunya. Tot i disposar de proves irrefutables, els investigadors de les troballes del Puig d'en Roca van haver de fer front a corrents d'opinió escèptics, contraris, reticents, similars als que també havien sofert altres pioners que, a partir del segle XIX, van plantejar amb arguments científics qüestions relacionades amb l'origen i l'evolució de l'ésser humà o bé aquells que havien descobert fòssils humans i restes arqueològiques molt antigues. Tres dècades després del reconeixement del Puig d'en Roca, la situació del paleolític inferior a la bioregió de Girona ha canviat substancialment: s'ha passat de no saber-ne absolutament res a convertir-se en un dels registres a tenir en compte també a l'hora de comprendre l'arribada i posterior ocupació dels primers homínids a la península Ibèrica i al continent europeu.

El Puig d'en Roca és el primer lloc de la geografia catalana on es van trobar instruments de pedra tallada atribuïts al paleolític inferior, l'etapa més antiga de la humanitat

Estudi i comprensió dels grups humans més antics

«Qui som, d'on venim, on anem?» és una coneguda frase que reflecteix una de les preocupacions que, al llarg de la seva existència al planeta Terra, s'han plantejat sovint els éssers humans: conèixer els seus propis orígens i la seva naturalesa. Per tal de fer notar la necessitat que tenim d'intentar comprendre aquesta inquietud sobre el nostre passat, els arqueòlegs Eudald Carbonell i Robert Sala sovint comentaven, durant les conferències celebrades durant l'any 2000 per presentar el seu llibre *Planeta Humà*, el cas d'aquella persona òrfena que es passa la vida cercant la identitat dels seus pares.

Al principi del segle XXI disposem de suficients dades empíriques que ens permeten respondre amb un alt grau de precisió i objectivitat científica les dues primeres preguntes (qui som?, d'on venim?) i, al mateix temps, aquestes dades ens permeten afirmar que coneixem l'esquema bàsic de l'inici de l'ésser humà i la seva evolució posterior. Així, per exemple, a ciència certa sabem que *Homo sapiens* és una més —una altra— de les moltes espècies biològiques sorgides com a resultat dels processos d'evolució orgànica que tenen lloc al planeta des del mateix moment en què hi apareix la vida (fa uns 3.500 milions d'anys); que podem datar en una edat pròxima als set milions d'anys el moment en què apareixen els primers avantpassats dels humans; que compartim un llarg llinatge biològic amb moltes d'altres espècies animals, de les quals el ximpanzé és la més pròxima a nosaltres; que el territori d'origen dels primers representants de la família humana i també dels de la nostra espècie —els *Homo sapiens* o humans anatòmicament

moderns— és el continent africà; i/o, finalment, que aquests *Homo sapiens* procedents d'Àfrica arriben i s'instal·len a la península Ibèrica ara fa uns 40.000 anys.

Aquesta visió actual sobre el nostre passat biològic i cultural està directament relacionada amb els avenços (tecnològics, socials, científics, epistemològics, econòmics) esdevinguts amb l'anomenada revolució científica dels segles XVII i XVIII, per una banda, i de l'altra, amb les aportacions realitzades, a partir de la primera meitat del segle XIX, per disciplines com la geologia (es posa de manifest que l'edat de formació del planeta és molt més antiga que, per exemple, els 4.004 anys aC proposats per l'arquebisbe James Ussher), la biologia (formulació de les primeres teories de l'evolució biològica), l'arqueologia (per primera vegada es localitzen i s'identifiquen com a tals eines de pedra prehistòriques, a Abbeville, a Hoxne), la paleontologia (es posen al descobert fòssils d'animals aleshores extingits) o de la paleoantropologia (amb la troballa d'espècies humanes diferents a l'actual *Homo sapiens*: per exemple, els neandertals descoberts a Engis, a Forbes Quarry o a Neanderthal). En conjunt, es tracta d'un seguit de canvis que suposen una manera substancialment diferent de concebre el món respecte de les cosmovisions pròpies de les èpoques predecessores: mentre una es fonamenta en l'observació i comprovació de dades reals, tangibles, l'altra es concep a partir de plantejaments metafísics, religiosos o mítics.

L'acceptació i socialització dels nous descobriments i teories referents a l'essència i al passat més remot de l'ésser humà, però, no sempre ha estat possible més enllà de l'àmbit estrictament científic, per dues raons

bàsiques. La primera és de tipus temporal: fa relativament poques dècades que hem pogut respondre amb arguments científics la qüestió sobre qui som i d'on venim i també sobre el nostre entorn ambiental, biològic i cronològic (al seu llibre *El cerebro del rey*, publicat l'any 2005, Nolasca Acarín Tusell es refereix a aquesta qüestió puntualitzant que «la evolución de la vida es una historia basada en el azar, la casualidad, los cambios del entorno y del tiempo. Historia que empezamos a conocer con certeza científica desde hace menos de doscientos años»). La segona raó prové de les reticències, causades per motius de tipus ideològic o religiós, a admetre que *Homo sapiens* sigui també, com la resta d'éssers vius i sense diferenciar-se'n, un producte més de l'evolució per selecció natural. Malgrat que ja fa més de cent cinquanta anys que Darwin va formular la seva teoria sobre l'evolució de les espècies, aquesta encara no ha estat acceptada a tot arreu ni per tot-hom. Al respecte, el genetista Luigi Luca Cavalli-Sforza comença el capítol 3 del seu llibre *Genes, pueblos y lenguas* (1990) d'aquesta manera: «Vivo en California desde hace 25 años pero todavía tengo que hacer un esfuerzo para recordar que aquí la enseñanza de la teoría de la evolución no es libre», i tot seguit continua dient que «un gran sector de la población todavía aprende la historia de la humanidad a partir de una interpretación literal de la Biblia».

Al principi del segle XXI disposem de més informació que en cap altre dels períodes històrics a l'hora de conèixer realment d'on venim i qui som els humans i, això, malgrat que, com ens recorden el primatòleg Sabater Pi i el geògraf Pere Tobaruela en el seu assaig *Etologia. Cap a la desmitificació de l'home*, publicat l'any

Les obres de construcció iniciades la tardor d'aquest 2006 al turó de la Bateria o al Puig d'en Roca III estan comportant la descoberta de nous instruments de pedra tallada pertanyent al moment final de l'acheulià o Mode Tècnic 2, com per exemple, el *chopper* de quarsita de l'esquerra de la imatge.

2004, assumir degudament totes aquestes dades que durant els últims decennis ens ha proporcionat la ciència requereix cert temps d'adaptació, perquè, de fet, els humans encara tenim el mateix cervell de l'home del paleolític i hem adquirit més informació de la que realment podem processar: «El cervell humà ha “produït” massa cultura i encara no l'hem assimilat. Fa cent cinquanta anys que es va inventar l'automotor i ja tenim reactors! Progressem geomètricament, però el nostre cervell és el de l'home del paleolític, molt conservador. I no podem pair d'una manera tan ràpida el progrés. Vivim immersos en tensions i conflictes provocats per situacions de greu desequilibri, perquè la humanitat no està ben adaptada al seu entorn. Les persones que habitem el món actualment som homes primitius que no estem prou adaptats a la societat moderna».

A pesar que sempre han proliferat visions de tot tipus sobre el futur de la humanitat i del planeta Terra –visions que generalment ofereixen una imatge pessimista i catastròfica: des de l'àmbit religiós, per exemple, referents a l'apocalipsi; des del científic, al canvi climàtic o en alguns aspectes de l'aplicació de la robòtica–, el cert és que, materialment i objectiva, no es pot donar resposta a la tercera de les preguntes a què feiem referència al principi d'aquest apartat: «on anem?». El nostre futur és obert, indefinit i incert: no podem saber on anem. Sí, però, coneixem la nostra història i els nostres orígens com a espècie, la qual cosa ens permet comprendre i assumir que els humans som una de les moltes formes de vida sorgides per selecció natural i que l'essència i el significat de la vida al nostre planeta no respon a un rumb prèviament definit ni té

cap finalitat concreta més enllà del que, com a espècie conscient i intel·ligent, li puguem atribuir nosaltres tant ara com en el futur.

El Puig d'en Roca: l'inici del paleolític inferior

L'actual ciutat de Girona està situada enmig d'una plana al·luvial on conflueixen quatre rius i està encerclada per diverses muntanyes i turons, un dels quals –el situat al nord-oest i a pocs metres de l'actual pavelló de Fontajau– es coneix amb el nom de Puig d'en Roca. Per als estudiosos i amants de la prehistòria a Catalunya, però, el Puig d'en Roca significa alguna cosa més que el topònim d'un turó: es tracta del primer lloc de la geografia catalana on els instruments de pedra tallada que s'hi van localitzar es van poder reconèixer i atribuir al període històric més antic de tots: el paleolític inferior.

En comparació amb d'altres zones europees, la descoberta i confirmació del paleolític inferior a Catalunya és un fenomen bastant tardà: mentre a França (Abbeville i Saint Acheul), a Espanya (Manzanares) i/o a Anglaterra (Hoxne i Swascombe) se'n comencen a detectar les primeres evidències al començament del segle XX, a casa nostra, en canvi, no tenen lloc fins al principi de la dècada dels setanta d'aquell mateix segle, amb les troballes del Puig d'en Roca. Aquest retard temporal en el descobriment del paleolític inferior, però, no va impedir que, en presentar per primera vegada les noves troballes amb les corresponents conclusions, els seus investigadors visquessin inicialment una situació d'escepticisme i de rebuig semblant a la d'altres científics pioners en aquest camp d'estudi. Perquè l'acceptació de noves proves o

El Pla de l'Estany i la depressió de la Selva ofereixen condicions ecològiques òptimes per a la futura localització de nous jaciments

teories referents a l'evolució humana sempre ha estat difícil, tortuosa i lenta i, de manera especial, quan es tracta dels períodes més antics (és a dir, dels anteriors a l'aparició d'*Homo Sapiens*). A tall d'exemple, es poden mencionar alguns casos cèlebres: les dificultats a l'hora d'admetre la teoria de l'evolució de les espècies per selecció natural proposada per Darwin; la polèmica i tardana acceptació per part de la ciència oficial dels fòssils homínids descoberts a l'illa de Java (Indonèsia) a final del segle XIX per Eugène Dubois; el reconeixement definitiu dels neandertals com a tals, l'any 1866, més de cinquanta anys després d'haver-se descobert el primer exemplar a Engis (Bèlgica).

L'any 1976 va tenir lloc a la Fontana d'Or de Girona una exposició de prehistòria que va confirmar definitivament la cronologia dels materials localitzats al Puig d'en Roca i, conseqüentment, va permetre posar de manifest la presència del paleolític inferior també a Catalunya i alhora les bases per a la continuació de la

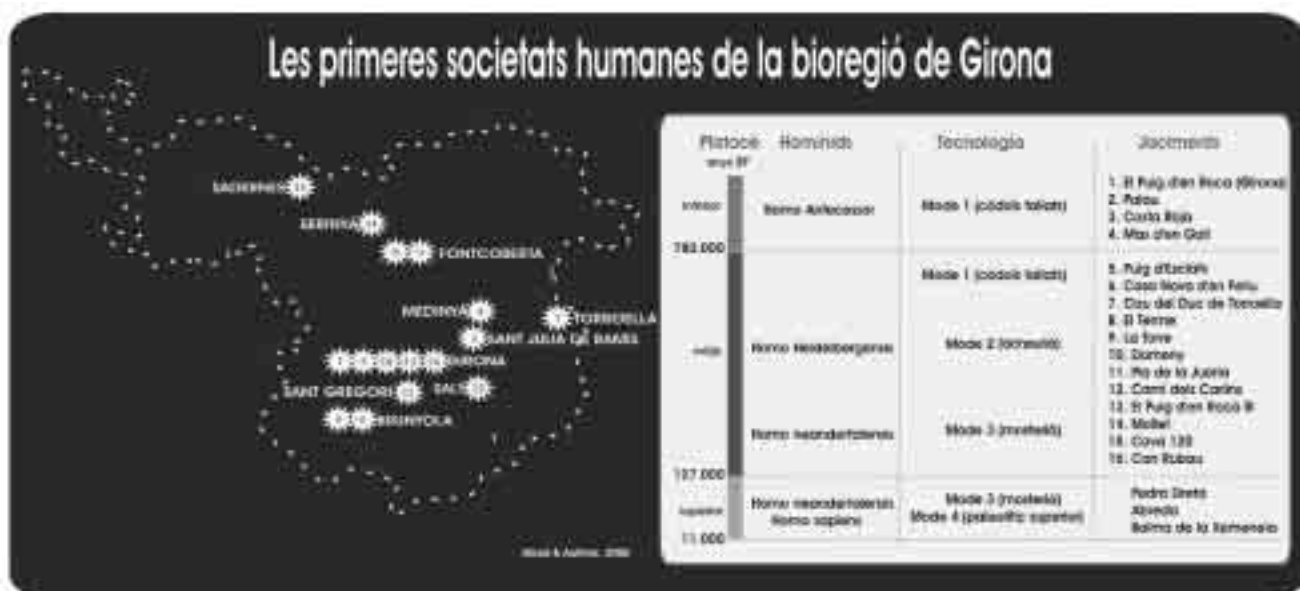
investigació d'aquest període. L'any 2006, tres dècades després, es pot afirmar que la situació del paleolític inferior és ben diferent perquè, per una banda, el nombre de jaciments registrats ha augmentat considerablement, tant a les comarques gironines com a Catalunya, i, per l'altra, s'ha començat a aprofundir en l'estudi d'aspectes concrets referents a l'economia, la societat, la cultura o la tecnologia.

Les primeres societats humanes de la bioregió de Girona

Per comprendre les ocupacions humanes que durant el paleolític van tenir lloc al territori que actualment formen les comarques gironines utilitzarem el concepte de *bioregió*, un terme cada vegada més usat entre els economistes per referir-se a aquelles àrees geogràfiques que reuneixen unes característiques comunes a nivell mediambiental (clima, vegetació, subsòl, aqüífers), biològic (espai ocupat per unes determinades espècies d'éssers vius) i cultural (llengua,

religió, raça). Des d'aquest punt de vista, podem definir la bioregió de Girona com una extensa àrea de terreny definida pels seus accidents geogràfics (els Pirineus al nord, el mar a l'est i les Guilleries a l'oest), vertebrada a l'entorn dels rius Ter, Fluvià i Muga i els seus afluents i formada per diverses zones amb unes particularitats específiques (ecosistemes), com per exemple, la zona lacustre de Banyoles, el pla Girona – Salt – Sarrià de Ter, la depressió de la Selva o el massís del Montgrí.

Les ocupacions humanes més antigues de la bioregió de Girona són conegudes a partir de les concentracions d'instruments lítics atribuïbles al Mode 1 o cultura dels còdols tallats que han estat localitzats en diferents punts de la superfície del territori (en ambient fluvial o lacustre, majoritàriament): el Puig d'en Roca i Palau (Girona), Costa Roja (Sant Julià de Ramis) i Mas d'en Galí (Medinyà). Es tracta d'un conjunt de jaciments dels quals no es disposa de cap datació radiomètrica absoluta ni tampoc cap referent estratigràfic o faunístic

associat. Però, per comparació tecnològica i tipològica amb d'altres jaciments europeus (sobretot amb la cauna de l'Aragó, al Rosselló) es poden atribuir al període de trànsit del plistocè inferior al mitjà (780.000 anys BP) i, per tant, al mateix context cronològic de l'*Homo antecessor*, l'única espècie homínida ben documentada a la península Ibèrica durant aquest període i de la qual se n'han trobat restes humanes fòssils a la Gran Dolina d'Atapuerca (Burgos) i arqueològiques a Venta Micena (Granada) i a Vallparadís (Terrassa).

El registre arqueològic és més abundant a partir de la segona meitat del plistocè mitjà (400.000 anys BP) i permet identificar una nova espècie humana, l'*Homo heidelbergensis*, a partir de la qual s'originen alguns dels trets que defineixen i caracteritzen la complexitat humana actual: desenvolupament del llenguatge, creació d'art, domini del foc, ornaments per vestir, producció de llances per caçar grans mamífers i/o l'acumulació de cadàvers. La tecnologia d'aquest període s'anomena Mode 2 o acheulià i és present a diferents zones del territori: a la depressió de la Selva (els bifaços localitzats al Puig d'Esclats, la Casa Nova d'en Feliu i Can Burgès són el millor exponent del fenomen acheulià a Catalunya), al massís del Montgrí (al Cau del Duc, datat radiomètricament en >350.000 anys BP, s'hi ha localitzat un morfotipus —el pic del Montgrí— i abundant fauna pròpia d'aquest període: cavalls, cabres, conills, cérvols, cabriols, rens, isards, braus, porcs senglars, rinoceront i elefants), a la conca del Terri (amb els jaciments lacustres i fluvials la Torre, el Terme, Sords i Santa Llogaia, que es poden relacionar amb els sistemes tècnics de transició del Mode 1 al 2) i al pla de Girona — Salt — Sarrià de Ter (els

jaciments de Domeny i del Pla de la Jueria presenten nombrosos instruments lítics en contacte amb una colada de lava datada radiomètricament en 317.000 anys BP; el camí dels Carlins i el Puig d'en Roca III són jaciments tècnicament similars, però sense context estratigràfic).

Precisament podem esmentar —com a darrera novetat en la investigació d'aquests períodes antics de la humanitat a la bioregió de Girona— que a conseqüència de les obres de construcció iniciades la tardor d'aquest 2006 al promontori conegut com el turó de la Bateria —el qual està situat just a tocar el del Puig d'en Roca i que, a nivell arqueològic, es coneix com el Puig d'en Roca III— s'estan localitzant més instruments de pedra tallats (de quars, quarsita i pòrfir, bàsicament; per exemple, el *chopper* de quarsita que s'il·lustra a l'esquerra de la imatge) pertanyents al moment final del període acheulià o Mode 2. Si tenim en compte que unes petites i disperses cates d'excavació dutes a terme amb cert esforç i dificultat —perquè eren a pic i pala— durant la dècada dels vuitanta al Puig d'en Roca III per un equip dirigit per Eudald Carbonell van comportar la descoberta d'un nombrós registre arqueològic, és lògic plantejar la hipòtesi que l'actual moviment de terres que les màquines excavadores estan ocasionant a una part ara molt més extensa del promontori comportarà, al principi de l'any 2007, la descoberta d'un major nombre d'instruments lítics pertanyent a aquest període.

Al final del paleolític inferior té lloc el pas del Mode 2 (acheulià) al 3 (mosterià), a nivell tecnològic i, a nivell biològic, es produeix l'aparició d'una nova espècie humana, l'*Homo neandertalensis*, la presència del qual a la bioregió de Girona s'ha

documentat en nombroses localitats: a Fontcoberta (Roca Foradada), a Sadernes (Cova 120 i Cova dels Ermitons), a Girona (Can Rubau) o a Serinyà (Mollet i l'Arbreda). Amb l'arribada de l'*Homo sapiens* a la península Ibèrica (40.000 anys BP) s'inicia la darrera etapa del paleolític i, posteriorment, fins arribar als nostres dies, se succeeixen un seguit d'altres períodes històrics (neolític, ibèric, romà, medieval, industrial) les evidències dels quals també estan àmpliament representades arreu de la geografia gironina.

La descoberta, estudi i comprensió del període més antic del paleolític a la bioregió de Girona es va iniciar fa només tres dècades amb els treballs al Puig d'en Roca. Des d'aleshores i fins avui s'ha aconseguit passar de no saber absolutament res d'aquesta etapa a acumular un registre arqueològic que, tot i ser encara fragmentari, ens permet descriure a grans trets com van viure i qui eren les primeres societats humanes que van habitar el territori que avui coneixem per comarques gironines. I, també, ens permet intuir i apuntar que àrees com el Pla de l'Estany i la depressió de la Selva ofereixen unes òptimes condicions ecològiques i de conservació dels materials fòssils perquè en futures investigacions s'hi puguin localitzar nous jaciments que contribueixin a comprendre encara més l'arribada i posterior ocupació dels primers homínids a la península Ibèrica i al continent europeu.

Joan Abad i Arbussé és vicepresident de l'Associació Arqueològica de Girona.

Albert Aulines i Valentí és llicenciat en història.

Pere Canton és vocal de l'Associació Arqueològica de Girona